

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

ӘОЖ 387.147:94 (574)

Қолжазба құқығында

АЛДАБЕРГЕНОВА МОЛДИР КЕНЕСБЕКОВНА

**Ортағасырлық Қазақстан тарихын оқытуда тарихи деректердің
қолданбалық бағдарлылығын дамыту
(Оңтүстік Қазақстан қалалары материалдары бойынша)»**

6D011400 – Тарих

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Ғылыми кеңесшілері
т.ғ.д., профессор м.а. Тұрсұн Х.М.
п.ғ.д., профессор Беркімбаев К.М.

Шетелдік ғылыми кеңесші
т.ғ.д., проф. Д.Х.Зияева
(Өзбекстан Республикасы)

Қазақстан Республикасы
Түркістан, 2016

МАЗМҰНЫ

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	3
КІРІСПЕ.....	4
1ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОРТА ҒАСЫР ТАРИХЫН ОҚЫТУДЫҢ ҚОЛДАНБАЛЫҚ БАҒДАРЛЫЛЫҒЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫ МЕН ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	11
1.1Қазақстанның орта ғасыр тарихы деректерін оқу үдерісінде қолдануға қатысты зерттеулер тарихнамасы.....	11
1.2 Оқу үдерісінде тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығының теориялық-әдіснамалық негіздері.....	29
2 ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОРТА ҒАСЫР ТАРИХЫ ДЕРЕКТЕРІНІҢ ТАРИХИ БІЛІМ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҚОЛДАНБАЛЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ БАҒЫТТАРЫ МЕН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ.....	44
2.1 Тарихи білім қалыптастырудағы ортағасырлық деректердің қолданбалық бағдарлылығы.....	44
2.2 Ортағасырлық тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығының бағыттары мен педагогикалық әлеуеті.....	58
3 ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОРТА ҒАСЫР ТАРИХЫН ОҚЫТУДА ТАРИХИ ДЕРЕКТЕРДІҢ ҚОЛДАНБАЛЫҚ БАҒДАРЛЫЛЫҒЫН ДАМУЫ ӘДІСТЕМЕСІ.....	82
3.1 Қазақстанның орта ғасыр тарихын оқытудың қолданбалық бағдарлылығын жетілдірудің әдіс-тәсілдері.....	82
3.2 Қазақстанның орта ғасыр тарихын оқытуда тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын дамыта оқытудың құралдары және оны пайдалану.....	107
ҚОРЫТЫНДЫ.....	140
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	143
ҚОСЫМШАЛАР.....	157

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ГАИМК	–	Государственная академия истории материальной культуры
ЖАЭ	–	Жетісу археология экспедициясы
ЖОО	–	Жоғарғы оқу орны
ЗВОИРАО	–	Записки Восточного отделения императорского русского археологического общества
ҚР ҰҒА	–	Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы
ОАЭ	–	Отырар археологиялық экспедициясы
ОҚАЭ	–	Оңтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясы
ОҚКАЭ	–	Оңтүстік Қазақстан кешенді археологиялық экспедициясы
ОМАҚМ	–	Отырар мемлекеттік археологиялық қорық–музейі
САЭ	–	Сығанақ археологиялық экспедициясы
Средазкомстарис	–	Среднеазиатский комитет по делам музеев и охраны памятников старины, искусства и природы
ТАЭ	–	Түркістан археологиялық экспедициясы
Туркомстарис	–	Туркестанский комитет по делам музеев, охраны памятников старины, искусства и природы
ТЭЖ	–	Тақырыптық-экспозициялық жоспар
ПТКЛА	–	Протоколы Туркестанского кружка любителей археологии
М.А.	–	Мөлдір Алдабергенова

КІРІСПЕ

Зерттеудің көкейкестілігі. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап, тарихи білім беруді дамыту, ұлттық тарихи сананы қалыптастыру, тарих ғылымын жетілдіру мақсатында мемлекеттік деңгейде бірқатар іргелі бағдарламалар қабылданып, іске асырылуда.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылдың 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Өркениетті ұлт, ең алдымен тарихымен, мәдениетімен, ұлтын ұлықтаған ірі тұлғаларымен, әлемдік мәдениеттің алтын қорына қосқан үлкенді-кішілі үлесімен мақтанады. Сөйтіп, тек өзінің ұлттық жол тарихы мен мәдениеті арқылы ғана басқаға танылады» [1] деген болатын.

Тәуелсіздік алғашқы жылдары еліміздегі саяси-экономикалық, мәдени-әлеуметтік реформаларды іске асыру барысында «Қазақстан Республикасында тарихи сананы қалыптастыру тұжырымдамасы» (1995 ж.) қабылданды, осы мемлекеттік тұжырымдама аясында «Тарихи білімнің негізгі басымдықтары», «Тарих ғылымының проблемалары», «Тарихи білім беру мен ағарту ісінің келешегі» сияқты басты бағыттарды қамтыды. Осы бағыттарды іске асыруда тарихымыздың бұрмаланған, ақтаңдақ беттерін қалпына келтіруде ғылыми қоғамдастық өкілдері айтарлықтай іргелі ізденістер жүргізді.

Басталған іргелі зерттеулерге мемлекет тарапынан қолдау көрсетіліп, 2004 жылы 13 қаңтарда Қазақстан Республикасы Президентінің №1227 Жарлығымен бекітілген «Мәдени мұра» [2], ал 2009 жылдан бастап «Ұлттық стратегиялық жоба» деп аталатын мәдени-рухани саладағы мемлекеттік бағдарлама қабылданды. «Мәдени мұра» бағдарламасын орындау барысында 2004 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін 78 археологиялық және сәулет ескерткіштерін қалпына келтіру жұмыстары, 40 археологиялық, 26 ғылыми қолданбалы зерттеулер жүргізілді. Бағдарламаның екінші үлкен бағыты – Қазақстан тарихына қатысты шетелдік архив, кітапхана қорларында сақталған сирек кітаптардың, тарихи құжаттардың, көне қолжазбалардың көшірмелерін алу болатын, бағдарламаның нәтижесінде 10 мыңнан аса құнды құжаттар табылып, айналымға ұсынылды. Бағдарлама аясында жарияланған зерттеулер отандық тарихи таным көкжиегін мейлінше кеңейтті.

Қазақстан тарихының ежелгі және орта ғасыр кезеңін терең зерделеу – тарихи деректерді жете зерттеуді қажет етеді. Тарих дерексіз жазылмайды, тарихи шындықтың өзі тарихи деректермен дәйектелетіндігі анық. Сол себептен, ұлт тарихының жаңа мазмұнын қалыптастыру үшін алдымен деректерді, сонан соң тарихи тұлғалардың еңбектері мен оқиғаларды жан-жақты зерделеу қажет.

Қазіргі кезде қазақ тарихын зерделеуде қандай проблемалар бар, болса оларды шешудің жолдары қандай деген келелі пікіралмасуда ең алдымен Отан тарихын зерттеушілер ғылыми танымның рационалды деңгейін бұрын-соңды қол жетпеген биігіне бастайтын жаңа әдістемелік тұжырымдар мен ұстанымдарды түзетін басымдылықтарға назар аударуда. Сонымен қатар, тарихи деректер мен мәліметтерді ғылыми талдауда жаңа көзқарас пен ұлттық тарихтың шынайы біртұтас бейнесін қалыптастыру мақсатында жаңа әдістемелік талдаулар жасалуда.

Тарих ғылымында зерттеулер сипатының біршама өзгеруі – тарихты зерделеумен айналысатын ғалымдардың тірек түсініктерінің өзгеруіне де себепші болды. Тарихшы тек тарихи деректерді тізбелеп, жай зерттеп қана қоймай, зерттелетін тарихи оқиғаның ішкі мағынасына ой жіберетін «пайымдаушыға» айналады, нақты қоғамның ұлттық құндылықтарын, моральдік ой-тұжырымдарын «түсінуге» қол жеткізетін ғалымға айналуы тиіс. Әрбір тарихшығалымның міндеті – жалпы ғылыми заңдылықтардың негізінде ұлттық тарихтың құбылыстарымен оқиғаларының даму жолын анықтау, түсіну.

Дегенмен, соңғы жылдардағы әдістемелік және теориялық ізденіс жетістіктерін игеру тарих ғылымының мазмұны мен маңызы тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығына басымдық беру арқылы қалыптасатындығы анықталды. Содан да тарих пәнінің мұғалімдерін дайындауда тарих ғылымның қолданбалық бағдарлылығын негізге алып оқыту ЖОО-да әдістемелік маңызға ие болып отырғандығын аңғарамыз. Жоғары оқу орындарының жалпыға міндетті мемлекеттік білім беру стандарттарында осы мақсаттар айқын белгіленген және оқытылатын пәндердің қолданбалық тәжірибелік бағдарлылығын арттыру міндеттелген.

«Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы бойынша айналымға ұсынылған орасан зор деректер мен археологиялық ескерткіштерді зерттеу, консервациялау және мұражайландырудың материалдары тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын ЖОО жүйесінде оқыту тарихшы мұғалімдер дайындау ісінің зерттеу тақырыбымыздың мемлекеттік бағдарламадан туындаған өзектілігін танытады.

Зерттелу деңгейі. Тақырыбымыздың зерттелу деңгейін тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығымен шектеп қоюға болмайды. Сондықтан да диссертациялық зерттеу біріншіден, тарихи тұрғыда деректану мен археологиялық зерттеулердің теориясы мен әдіснамасы бойынша; екіншіден, педагогикалық тұрғыда осы тарихи деректер тарихи сана қалыптастыруда пайдалану әдіс-тәсілдерінің зерттелуі бойынша; үшіншіден қолданбалық бағдарлылықтың әдіс-тәсілдері бойынша қарастырылды.

Бірінші бағыт бойынша отандық деректанушылар Отандық тарих ғылымында ұлттық төл деректерімізді тани білудің маңыздылығы мен тарихи деректердің деректанулық негіздері жайлы Қ.М.Атабаев [3], М.Х.Абусейітова [4] және т.б. ғалымдар еңбектер жазды. Мұражай жәдігерлерін ұлттық тарихтың дерегі ретінде К.Н.Райымхан [5], Н.Әлімбаев

[6] қарастырған. Осы зерттеулерде оқу үдерісінде тарихи деректерді қолданудың әдістемесі жасалды.

Екінші бағыт бойынша, тарихты оқытудың әдістемелік негіздеріне арналған А.А.Вагин [7], Н.Г.Дайри [8], С.А.Ежова [9], И.Я.Лернер [10], Е.Е.Вяземский [11], М.Т.Студеникин [12] және отандық ғалым-әдіскерлер Т.Тұрлығұлов [13], Б.Әбдіғұлова [14] Б.Сәрсекеев [15], Б.Т.Берлібаев [16], Х.М.Тұрсұн [17] және т.б. ғалым-педагогтардың еңбектерінде тарихи деректермен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері теориялық мәселелері кеңінен қарастырылған.

Үшінші бағыт бойынша зерттелу мәселесі біршама шектеулі болып келеді. Жекелеген ғылым салаларын оқытудың қолданбалылық мәселесін алғашқы болып ХХ ғ. соңында жаратылыстану ғылымдарының өкілдері қолға алған. Қолданбалық бағдарлылықтың алғашқы нұсқасы ретінде политехникалық білімді тәжірибеде қолдануды П.Р.Атутов [18], Ю.К.Васильевтер [19] ұсынса, жаратылыстану ғылымдары пәндерін оқытудың қолданбалық бағдарлылығы жөнінде зерттеулер жүргізген В.В.Фирсов [20], Н.А.Терешин [21], Р.А.Садуақасова [22] сияқты ғалым-әдіскерлердің еңбектерін атауға болады. Жаратылыстану ғылымдарының салалары бойынша жекелеген пәндерді оқытудағы қолданбалық бағдарлылықты дамытудың жинақталған әдіс-тәсілдерін тарих саласына үлгі ретінде қолдануға болады. Әйтсе де, тарих ғылымының заңдылықтары мен категориялары, білім мазмұны және қалыптастыратын кәсіби құзыреттердің ерекшеліктеріне сай пәннің өзіндік әдіс-тәсілдер жүйесі жасалуы керек. Содан да, болашақ тарихшы мұғалімдерді даярлауда тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын арттыру мәселелері арнайы қарастыруды қажет етеді.

Тарих ғылымының мазмұнын байытқан тарихи деректер кешенінің танымдық-тәрбиелік мүмкіндіктерін ашу және теориялық, әдіснамалық жетістіктерді қорытып, ЖОО жүйесінде тарихшы мұғалімдер дайындаудың әдістемесінің жаңа бағыттары мен түрлерін енгізуге зәру екендігі белгілі. Осы уақытқа дейінгі тарихты оқытудың әдістемесінде тарихи деректі пайдалана оқыту әдістемесімен бірге қолданбалық бағдарлылық әдістерінің жекелеген элементтерін қолданып келгендігін жоққа шығаруға болмайды. Әйтсе де тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығы ғылыми негізде жүйелеуді және қазіргі заманғы педагогикалық тұжырымдармен қорытуды қажет етеді. Біздің зерттеу жұмысымыз осы тұрғыда алғаш рет қолға алынып отыр.

Болашақ тарих мұғалімдерін даярлауда орта ғасырдағы Қазақстан тарихын оқытуда тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын жетілдірудің маңызы зор екендігін ескеретін болсақ, оларды оқыту үдерісінде қолданудың әдіс-тәсілдерін тұжырымдау және жетілдіру ЖОО жағдайында маңызды қажеттіліктердің бірі. Сондықтан, тарих мұғалімдерін даярлау жүйесінде орта ғасырдағы Қазақстан тарихын оқытудың қолданбалық бағдарлылығын дамыту мүмкіндіктерінің молдығы; «Мәңгілік

Ел» идеясын тұғырлауда және оны іске асыруда тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын енгізуге деген сұраныстың болуы мен ЖОО оқу үдерісінде тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығының әдістемелік қамтамасыз етілуінің жеткіліксіздігі арасында **қарама-қайшылық** бар екендігі айқындалды.

Аталған қарама-қайшылық зерттеудің **ғылыми проблемасы** орта ғасырдағы Қазақстан тарихын оқытуда тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын дамытудың әдістемесі қандай болуы керек? деген сұраққа жауап беруден тұрады.

Болашақ тарих мұғалімдерін дайындау жүйесінде орта ғасырдағы Қазақстан тарихын оқытуда тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын дамытудың теориясы мен әдіснамасын негіздеп, ғылыми тұрғыда әдістемесін жүйелеу аталған қарама-қайшылықты жою қажеттілігі және сол бойынша педагогикалық зерттеулердің жеткіліксіздігі «Ортағасырлық Қазақстан тарихын оқытуда тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын дамыту (Оңтүстік Қазақстан қалалары материалдары бойынша)» тақырыбымыздың мемлекеттік бағдарламадан туындаған **өзектілігін** көрсетеді.

Зерттеудің мақсаты –біліктілігі жоғары және бәсекелестікке қабілетті тарих мұғалімдерін даярлауға мүмкіндік беретін орта ғасырдағы Қазақстан тарихын оқытуда тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығының әдістемесін жасау.

Зерттеу нысаны. ЖОО-да болашақ тарих мұғалімдерін оқыту үдерісі.

Зерттеу пәні. ЖОО-да тарихты оқытуда тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын дамытуды жүзеге асыратын ортағасырлық Қазақстан тарихын оқытудың әдістемесі.

Зерттеудің ғылыми болжамы. Ортағасырлық Қазақстан тарихын оқытуда тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын дамытудың әдістемесі тарихшы мұғалімдердің біліктілігі мен бәсекеге қабілеттілігін қалыптастырады. Соның нәтижесінде ортағасырлық Қазақстан тарихын жаңа әдіс-тәсілдермен оқыту арқылы жас ұрпақ бойында жоғары деңгейдегі ұлттық тарихи сана қалыптасып, отансүйгіштік тарихи танымы мен биік елжандылық қасиеттерді қалыптастыруға кең мүмкіндік ашылатын болады.

Зерттеудің міндеттері. Алға қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін және зерттеудің ғылыми болжамын тексеру үшін келесі міндеттерді шешу қажет:

– Оқу үдерісінде тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын дамытудың әдіснамасын негіздеу;

– Жазба және археологиялық деректердің қолданбалық бағдарлылық сипаты мен атқаратын қызметтерін жүйелеу;

– Орта ғасырдағы Қазақстан тарихы деректерінің ұлттық тарихи сана қалыптастырудағы педагогикалық әлеуеті мәнін айқындау;

– ЖОО оқу үдерісінде тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын дамытудың әдіс-тәсілдерін негіздеу;

– Тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын іске асырудың тиімді түрі ретінде мұражай педагогикасына негізделген орта ғасырдағы Қазақстан тарихын оқыту үдерісіне енгізуге бағытталған ғылыми-әдістемелік ұсыныстар дайындау.

Жұмыстың деректік негізі. Тақырыптың өзіндік ерекшелігіне сай жұмысымызда зерттеудің ауқымды дереккөздерін негізінен екі бағытқа топтастырдық. Бірінші, Қазақстанның оңтүстігінде әр кезеңде археологиялық зерттеулер жүргізген К.А.Ақышев, К.М.Байпақов, Л.Б.Ерзакович, Е.И.Агеева, С.П.Толстов, Э.В.Сайко, Р.З.Бұрнашева, В.М.Массон, С.Жолдасбаев, М.Елеуов, Е.Смағұлов, М.Қожа, Б.Байтанаев т.б. іргелі еңбектеріндегі ой-тұжырымдар, нақты материалдар талдау нысанына алынып, зерттеуіміздің негізгі тірек дереккөздері ретінде қолданылды. Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда облысындағы, Орта Азиядағы ОҚКАЭ, ТАЭ, САЭ, ОАЭ зерттеушілерінің қазба жұмыстарының нәтижелері мен Ә.Х.Марғұлан атындағы археология институтының мұрағаттық деректері кейінгі ортағасырлық қалалардағы зерттеулер нәтижелерімен салыстырмалы тұрғыдан қарастырылып, пайдаланылды.

Екінші, Қазақстанның оңтүстігіндегі қалалар туралы ортағасырлық жазбагерлердің қалдырған аутентивті деректері талдау нысанына айналды. Жұмыста Фазлаллах ибн Рузбихан Исфакхани (XV ғ. соңы - XVI ғ.), Мирза Мұхаммед Хайдар (XV ғ. соңы - XVI ғ.), С.Бақырғани (XII ғ. II жартысы - XIII ғ.), Киракос Гандзакечи (XIII ғ.), Хафиз-и Таныш ибн мир Мұхаммед Бухари (XVI ғ.), Захир ад-дин Мұхаммед Бабыр (XVI ғ.), Джамал ал-Карши (XIII-XIV ғғ.) шығармаларындағы мәліметтер талданып, археологиялық материалдармен сәйкестендіріліп, жұмыстың негізгі дереккөздері ретінде пайдаланылды. Сол сияқты араб, парсы тілдерінде жазылған деректерді қазақ, орыс тілдеріне аударып, ғылыми түсіндірмелерін жасаған К.А.Пишулина, А.Исин, И.В.Ерофеева, Б.Еженұлы, Н.Н.Мингулов, В.П.Юдин, С.К.Ибрагимов, З.Жандарбек, Ә.Момынов және т.б. еңбектеріндегі тұжырымдар жазба деректердің қолданбалық бағдарлылығын дамытуда тарихи әдіснамалық негіз ретінде алынды. Сол сияқты «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы ғылыми айналымға ұсынған деректер кешені пайдаланылды.

Зерттеу жұмысының әдіснамалық және теориялық негіздерін тарихи таным теориясы, жүйелілік, іс-әрекеттік, жоғары педагогикалық білім беру мазмұны, тарихи білім беру мен әдістемесіне қатысты теориялар, оқытудың қолданбалық бағдарлылығы тұжырымдары, оның ішінде орта ғасырдағы Қазақстан тарихын оқытудың теориясы мен әдістемесі, пәнді оқыту тұжырымдамалары, пәннің әдістемелік жүйесі құрайды. Тарихи мәдени ескерткіштерді оқу үдерісінде пайдалануға қатысты шетелдік тарихшы, педагог, психолог ғалымдар мен әдіскерлердің іргелі зерттеулерінің тұжырымдары басшылыққа алынды.

Зерттеу көздері. Зерттеу мәселесі бойынша тарих, психология, философия, педагогика, мұражайландыру мен мұражай ісі салаларындағы

еңбектер; ҚР Президентінің «Қазақстан–2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы; орта ғасырдағы Қазақстан тарихы пәнінің оқу-әдістемелік кешендері (типтік оқу бағдарламалары, оқулықтар, оқу құралдары және т.б.); әдіскер-тарихшылардың, педагогтардың ғылыми жетістіктері мен озық тәжірибелері; тарихи деректерді оқытуда пайдалану жөніндегі ғылыми еңбектер зерттеу көздерін құрады.

Пайдаланылған әдістер. Алға қойылған міндеттерді шешу үшін келесі әдістер пайдаланылды: зерттеу мәселесі бойынша ғылыми-әдістемелік және тарихи әдебиеттерді, жоғары оқу орындарының тарих мамандығының бағдарламаларын талдау; ЖОО-ның міндетті пәндерді және таңдау бойынша курстарды оқытудың тәжірибесін зерттеу және жинақтап ой қорыту.

Зерттеудің негізгі кезеңдері

I кезеңде (2013-2014 жылдар) зерттелетін проблеманың нақты жағдайының деңгейін анықтау мақсатында тарих оқулықтарына, жоғары оқу орнында тарихты оқыту әдістемесі жүйесіндегі пәндердің бағдарламалары мен оқу, оқу-әдістемелік құралдарына талдау жасау негізінде білім алушылардың кәсіби пәндерден алған теориялық және тәжірибелік білімдерін қандай дәрежеде меңгергені анықталды. Сонымен бірге, ЖОО-да тарихты оқытудың пәнаралық байланыстары анықталып, тарихтың қолдану салалары зерделеніп, «оқытудың қолданбалық бағдарлылығы» ұғымдарының мәні мен ұстанымдары талданып, анықтама берілді; тарихты оқытуда тарихи деректерді қолдану жайлы ғылыми зерттеулерге сараптама жасалды.

II кезеңде (2014-2015 жылдар) болашақ тарих мұғалімдерін даярлау, тарихты оқытуда тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын пайдалану, отандық оқу орындарындағы тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын жүзеге асыру әдістері, құралдары, педагогикалық әлеуеті тұжырымдалып, білім алушылардың тарихи білімдерін қалыптастырудың дидактикалық ұстанымдары айқындалды. Болашақ тарих мұғалімдерін даярлауда орта ғасырдағы Қазақстан тарихын оқытуда тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын дамытудың әдістемесі жасалды.

III кезеңде (2015-2016 жылдар) болашақ тарих мұғалімдерін даярлауда орта ғасырдағы Қазақстан тарихын оқытудың қолданбалық бағдарлылығын тарихи деректер арқылы дамытудың тиімділігі жөнінен ғылыми-әдістемелік ұсыныстар берілді. Бұл кезеңде диссертация рәсімделді.

Зерттеу базасы. Енгізу жұмыстары Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінде жүргізілді.

Зерттеудің ғылыми жаңалықтары: Зерттеу барысында мынадай нәтижелерге қол жеткізілді:

– Орта ғасырдағы Қазақстан тарихын оқытуда тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын дамытудың әдіснамалық негіздерін

орнықтыруға қатысты тұжырымдар жасалды. Бұл тұжырымдарды басқа кәсіби пәндердің оқыту әдіс-тәсілдерін жаңалауда қолдануға болады.

– Жазба және археологиялық деректердің оқу-тәрбие үдерісінде тарихи білім беру мен тарихи сана қалыптастырудағы қолданбалық бағдарлылық сипаты мен атқаратын қызметтері жіктеліп, жүйеленді;

– Орта ғасырдағы Қазақстан тарихы деректерінің қолданбалық бағдарлылығының негізгі бағыттары мен педагогикалық әлеуеті айқындалды;

– Тарихшы мұғалімдер дайындау үдерісінде орта ғасырлар тарихы курсының мазмұнындағы тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын дамытудың әдіс-тәсілдері негізделді;

– Тарихи деректердің қолданбалы бағдарлылығын іске асырудың тиімді және көрнекі түрі ретінде мұражай педагогикасына негізделген орта ғасырдағы Қазақстан тарихын оқытуға байланысты ғылыми-әдістемелік ұсыныстар дайындалды.

Зерттеу нәтижелерінің дәлелділігі мен негізділігі теориялық-әдіснамалық және тәжірибелік тұрғыда дәлелденуімен, зерттеу мазмұнының ғылыми аппаратқа сәйкестілігімен, зерттеу мақсатына, міндеттеріне, нысанына, пәніне сәйкес жалпығылыми әдістердің қолданылуымен, теориялық тұжырымдар мен қол жеткен нәтижелердің болашақ тарих мұғалімдерін даярлайтын жоғары оқу орындарының тарих мамандығы білім алушыларының оқу-тәрбие үдерісінде сыннан өтуімен қамтамасыз етіледі.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар

– Орта ғасырдағы Қазақстан тарихына қатысты тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығы білікті және бәсекеге қабілетті болашақ тарих пәні мұғалімдерін дайындаудың тиімді әдіс-тәсілдерінің жүйесі болып табылады;

– Ортағасырлық тарихи деректердің қолданбалық сипаттағы мәні мен мазмұнын айқындау болашақ тарих мұғалімдерін ақыл-ой және іскерлік дағдыларын қалыптастырып, олардың кәсіби біліктілігін арттырады;

– білім алушылар орта ғасырдағы Қазақстан тарихы деректерінің қолданбалық бағдарлылығының әдістерін игеруі арқылы басқа кәсіби пәндердің де мазмұнын жете меңгеріп, игерген теориялық білімдерін танымдық, тәрбиелік және зерттеушілік салаларда табысты қолдана алатын болады;

– орта ғасырдағы Қазақстан тарихын оқытуда тарихи деректердің қолданбалық бағдарлылығын дамытудың әдіс-тәсілдерін оқу үдерісіне енгізу «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясында нақтыланған құндылықтарды қоғам мүшелерінің белсенді азаматтық позициясына айналдыруға ықпал етеді.

Зерттеу нәтижелерін сынақтан өткізу. Диссертациялық жұмыстың негізгі нәтижелері мен қорытындылары **Scopus** компаниясының деректер базасына кіретін халықаралық ғылыми «Asian Social Science» журналының 2013 жылғы 5-саны 6-томында, Алматы, Түркістан, Лодзь, Никосия қалаларында өткен халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларда 4 мақалада баяндалды. Зерттеу жұмысының мазмұнына

сәйкес ҚР БҒМ ЖАК бекіткен тізімдегі журналдарда 7 мақала; Қазақстан, Канада, Түркия және Ресейдің ғылыми басылымдарында 6 мақала жарияланды. Жалпы алғанда диссертация тақырыбына байланысты барлығы 17 мақала жарық көрді.

Жұмыстың құрылымы. Жұмыс кіріспе, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімі және қосымшалардан тұрады